

Prof. dr Nataša Mrvić Petrović*

Prof. dr Zdravko Petrović**

PRAVNA ZAŠTITA ČASTI I UGLEDA OD OBJAVA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA I VEB-STRANICAMA

Apstrakt: U radu se analiziraju dometi primene tradicionalnih mehanizama pravne zaštite časti i ugleda (tužba za naknadu štete i objavljivanje ispravke, krivična osuda) radi sprečavanja povreda časti i ugleda objavama na društvenim mrežama (on-line defamation). Objašnjava se evolucija pravne zaštite časti i ugleda od rimskih deliktних tužbi, preko prava ličnosti, do doktrine zaštite ljudskih prava i različiti koncepti u kontinentalnom i common law pravu. Autori analiziraju savremene trendove zaštite slobode medija od šikaniranja tužbama radi naknade štete i, s druge strane, zahteve velikim internet platformama da proveravaju i blokiraju lažan i štetni sadržaj koji objavi njihov korisnik. U pravu Evropske unije pravna zaštita se postiže putem prava potrošača elektronskih usluga na jedinstvenom digitalnom tržištu. Autori konstatuju da preventivne strategije sprečavanja štetnog sadržaja dobijaju na značaju u odnosu na posteriornu sudsku zaštitu. Prepreke pokretanju parničnog postupka jesu teškoća da se utvrdi identitet anonimnog štetnika i okolnost da se ne može uspostaviti odgovornost provajdera. Zbog dekriminalizacije klevete izostaje krivičnopravna zaštita. Zato autori zaključuju da će pojedinac teško ostvariti zaštitu prava na čast i ugled, osim ako nije pripadnik posebne društvene grupe čiji se interesi štite u javnom interesu (maloletnici, žene, pojedinci koji mogu biti žrtve rasne ili druge diskriminacije).

Ključne reči: povreda časti i ugleda, on-line kleveta, naknada štete, društvene mreže, veb-stranice, elektronska komunikacija.

1. UVOD

Razvoj računarsko-informacione tehnologije, ubrzan naročito od početka XXI veka, omogućio je da svetski sistem umreženih računarskih mreža na internetu dobije ulogu globalnog javnog foruma na kome svako slobodno može izneti svoje stavove u interaktivnoj komunikaciji.¹ Obični ljudi, koji ne raspolazu

* Redovna profesorka, naučna savetnica, Institut za uporedno pravo, Beograd; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0424-0610>; e-mail: nmrvic@iup.rs

** Redovni profesor, advokat, Beograd; e-mail: petroviczdravko@sbb.rs

1 Nagli razvoj interneta omogućen je nastankom svetske mreže (*World Wide Web*) 1993. godine. Alati prve generacije (1.0 Web (veb) tehnologija) dopuštali su korisniku da na mreži postavi, čita ili sluša različiti sadržaj (tekst, sliku, audio-zapis, film i slično). 2.0 Veb-tehnologija razvija se od 2001. godine sa ciljem da se postigne interakcija između vlasnika veb-sajta i

posebnim znanjima u oblasti informacione tehnologije, dobili su priliku da putem računara ili mobilnog telefona na društvenim mrežama razviju sa drugima socijalnu komunikaciju u svim oblicima (pisana, govorna, audio-vizuelna) bilo gde da se nalaze i u svako doba, pri čemu zajednički proizvode i dele različite *on-line* dostupne sadržaje, usluge i znanja. Čini se da je time ostvaren značajan doprinos širenju prostora slobode izražavanja i slobode medija. Digitalno okruženje utiče na međuljudske odnose i na taj način što bukvalno svako iz bilo kog dela sveta, anonimno ili pod pseudonimom, može objaviti, preuzeti, izmeniti neku informaciju ili *on-line* sadržaj tako da povredi tuđu čast i ugled. Kako je virtuelni prostor informacija sveprisutan i pretraživ, pri čemu se, radi zaštite slobode mišljenja, objavljeni sadržaj ne može ukloniti, dok je identifikacija anonimnog autora otežana, jasno je da su štetne posledice izazvane objavom klevetničkog sadržaja na društvenim mrežama neuporedivo veće nego kada bi se isti sadržaj objavio u štampi. Verovatnoća da se objavom, preuzimanjem ili deljenjem uvredljive ili klevetničke informacije na svetskoj mreži povredi nečiji čast i ugled naročito je velika u slučaju kada se sadržaj deli kroz polujavna sredstva komuniciranja, to jest putem društvenih mreža ili platformi za razmenu video-sadržaja, koje, za razliku od elektronskih medija (tzv. društveni mediji), ne podležu nikakvoj uređivačkoj kontroli.

U društvu u kome se najvažnija saznanja o zbivanjima u svetu i utisci o nekoj osobi stižu pretraživanjem sadržaja na svetskoj mreži ili komunikacijom na društvenim mrežama, trebalo bi posebno voditi računa o delotvornosti pravne zaštite časti i ugleda jer se pažnja mora obratiti ne samo na uvredljivu ili klevetničku sadržinu neke *on-line* objave nego i na posebne karakteristike virtuelnih sredstava komunikacije kojima se ona pronosi. Stoga je bilo potrebno preispitati delotvornost primene tradicionalnih pravnih mehanizama zaštite časti i ugleda putem građanskog i krivičnog prava, bez obzira na to što privredno društvo koje pruža usluge komunikacije na internetu po ugovoru sa korisnikom zadržava pravo da sačuva podatke u njegovoj komunikaciji kojima se nanosi šteta tuđoj privatnosti, časti ili ugledu ili u drugim slučajevima. Pretpostavka je da razvoj informatičke tehnologije, baš kao što je to nekada bio slučaj sa štampom, provocira potrebu za unapređenjem postojećih mehanizama pravne zaštite. Problem je u tome što su tradicionalni mehanizmi pravne zaštite časti i ugleda (naknada štete, satisfakcija objavljivanjem ispravke i kažnjavanje za krivično delo uvrede ili klevete) osmišljeni da bi se reagovalo na uvrede i klevete učinjene usmeno ili pisano, putem štampe. Zaštita se postiže kroz sudske postupke pokrenute prema štetniku (učiniocu krivičnog dela) ili odgovornom licu pošto je delikt učinjen.

korisnika, čime mreža dobija karakteristike izrazito dinamične društvene platforme. Korisnik onlajn objavljenih sadržaja nije pasivan, budući da sam može preuzimati, menjati sadržaje i postavljati objave na različitim mrežnim lokacijama kao što su blogovi, aplikacije za časkanje (*chat room*), platforme za recenzije potrošača (Amazon, TripAdvisor), društvene mreže (Facebook – Meta, Twitter, LinkedIn), platforme za deljenje video-sadržaja poput Instagrama, Jutjuba (YouTube), aplikacije za hitnu razmenu poruka (Viber, WhatsApp) i slično. Okvirno od 2015. godine razvija se 3.0 veb-tehnologija koja treba da iskoristi povezivanje uma i mašine, to jest korisnik može da pristupi podacima na svakom mestu zahvaljujući povezivanju „pametnih“ elektronskih uređaja, a analizom i selekcijom podataka iz istorija pretraživanja na tim uređajima korisniku se unapred nude informacije za koje je zainteresovan.

Posteriorna sudska zaštita u postupku koji se vodi prema mestu gde je preduzeta radnja krivičnog dela ili gde je nastala šteta može biti neefikasna u situacijama kada prostorna i vremenska dimenzija učinjenog delikta nisu više od značaja, što je upravo slučaj sa povredama časti i ugleda na društvenim mrežama, jer postoji istovremenost i „bezvremenost“ *on-line* dostupnog sadržaja sa kojom se u trenutku može upoznati beskonačan broj korisnika širom sveta.

Kako se rad ograničava na delotvornost tradicionalnih mehanizama pravne zaštite časti i ugleda, u njemu se samo u neophodnoj meri pominje regulativa koja se odnosi na slobodu medija i pravo na zaštitu podataka. Naslov rada ukazuje na to da su u prvom planu objave na društvenim mrežama na svetskoj mreži poput Fejsbuka (Facebook – Meta), Tvitera (Twitter), što uključuje i aplikacije za razmenu video-sadržaja poput Jutjuba (YouTube), Tiktoka (TikTok), Linkedina (LinkedIn) ili za razmenu informacija i video-zapisa (Instagram), razmenu elektronske pošte i popularne aplikacije za razmenu (hitnih) poruka na mobilnim uređajima poput Votsapa (WhatsApp) ili Vibera, mada se zaključci jednako mogu odnositi i na objavu lažnih i zlonamernih recenzija korisnika platformi za elektronsku trgovinu (Amazon, Alibaba i druge), kao i na klevetničke tvrdnje objavljene u elektronskim medijima, ili obnarodovane posredstvom mrežnog povezivanja korisnika internet dnevnika (blog), aplikacija za ćaskanje (*chat room*) i slično.

Zaključci autora izvedeni su na osnovu teorijske analize i primene uporednopravnog i pravnodogmatskog metoda. Interdisciplinarni pristup je korišćen u neophodnoj meri u delovima rada u kojima se objašnjavaju fenomen *on-line* povreda časti i ugleda i karakteristike socijalne komunikacije koja se odvija u digitalnom okruženju.

2. FENOMEN ONLAJN (*ON-LINE*) ILI SAJBER (*CYBER*) POVREDA ČASTI I UGLEDA

U današnje vreme umnogome je izmenjen odnos prema potrebi zaštite časti i ugleda pojedinca, čemu doprinose promene u društvenim odnosima i socijalnoj komunikaciji koja se odvija u digitalnom okruženju. Lični identitet koji se gradi godinama u realnim međuljudskim odnosima biva potisnut virtuelnim identitetom koji se formira na osnovu sadržaja koje sam pojedinac postavlja na društvenim mrežama u nastojanju da proširi željenu sliku o sebi u određenom delu populacije.² Istovremeno, u digitalnom okruženju gotovo da nije moguće proveriti da li je neka objava o pojedincu istinita ili lažna, a kleveta upravo podrazumeva širenje lažnog sadržaja podobnog da šteti tuđem ugledu. S druge

2 U datim okolnostima ponovo je postala aktuelna teorija samopredstavljanja Ervinga Gofmana (Goffman). Njegovi sledbenici objašnjavaju karakteristike virtuelnog identiteta i konstatuju da nema suštinske razlike u načinu na koji se osoba predstavlja drugima u realnom životu i na društvenim mrežama, a to redovno čini tako što glumi „izabranu ulogu“ i ističe osobine zbog kojih smatra da će je drugi lakše prihvatiti (vid. Perkov, I., Šarić, P., 2021, Samopredstavljanje na društvenim mrežama, *Filozofska istraživanja*, Vol. 41, No. 3, naročito str. 630–634).

strane, moguće je da korisnik na osnovu objavljene tačne informacije na mreži stekne sasvim pogrešan utisak o nekome ili nečemu, a pored toga dešava se da se proverene istine plasiraju uz očigledne neistine, pri čemu se ne mogu međusobno razlikovati.³ Zbog toga rastu opasnosti od učestalih i teških povreda tuđe časti i ugleda objavama koje korisnici šire putem mreže, koje, zbog karakteristika komunikacije, mogu vrlo brzo prerasti u psihičko maltretiranje, proganjanje ili takozvano sajber-zlostavljanje (*cyber bullying*) neke osobe.⁴ Bez obzira na to što na korišćenim elektronskim uređajima redovno ostaje digitalni trag takve komunikacije, tako da je u principu moguće ustanoviti identitet onoga ko postavlja objavu anonimno ili pod pseudonimom, štetni sadržaj se velikom brzinom širi na društvenoj mreži i ne može se potpuno ukloniti, štaviše, ako se blokira na jednom mestu, lako može da se objavi na drugom. Korisnici zato imaju utisak da njihov identitet ne može biti otkriven, što snižava njihov osećaj odgovornosti za ono što čine.⁵

Dok su opasnosti od *on-line* uvreda i kleveta velike, dotle su, zbog karakteristika digitalnog okruženja u kome se šire, mogućnosti za otklanjanje štetnih posledica ograničene. Zbog prostornih i vremenskih karakteristika *on-line* povreda časti i ugleda štetni sadržaj može biti objavljen na teritoriji različitih država i pregledan u bilo koje vreme. Teritorijalni princip uspostavljanja sudske nadležnosti pokazuje se kao ograničavajući faktor, dok je, s druge strane, radi efikasne pravne zaštite neophodno da se po tužbi oštećenog postupi odmah („u realnom vremenu“), kako bi se što pre blokiralo objavljivanje štetnog sadržaja i sprečio nastanak veće štete. Pored toga, otkrivanje identiteta anonimnog korisnika koji je objavio štetni sadržaj često zahteva primenu mehanizama međunarodne policijsko-sudske saradnje i može biti skopčano sa gubitkom vremena i nesrazmerno velikim troškovima. Zato je opravdano pretpostaviti da tradicionalni mehanizmi pravne zaštite časti i ugleda ne mogu biti efikasno primenjeni radi sprečavanja *on-line* klevete, ali bi to istraživačko pitanje valjalo detaljnije ispitati.

- 3 Eltis, K., 2018, Is Truth-telling Decontextualized Online Still Reasonable: Restoring Context to Defamation Analysis in the Digital Age, *McGill Law Journal*, Vol. 63, No. 3, p. 565.
- 4 Reč je o zlonamernim napadima na ličnost korišćenjem mobilnog telefona ili računara i digitalnih tehnologija. Razmenom telefonskih poruka ili komunikacijom na društvenim platformama, u cilju da se uplaši, osramoti ili provocira žrtva, upućuju se žrtvi ili se mrežom šire zlobne poruke, uvrede, pretnje, slike ili video-zapisi vulgarnog sadržaja (*flaming*), ponekad i uz lažno predstavljanje ili korišćenje lažnih naloga ili slanje poruka u ime drugih učesnika u grupi. Moguće je i namerno provociranje učesnika u grupi na mreži ili zlobno i uvredljivo podbadaње drugih (tzv. trolovanje – *trolling*). Redovnije se ispoljava među maloletnicima kao oblik takozvanog vršnjačkog nasilja.
- 5 Uzroci onlajn nasilja, kako među maloletnicima, tako i u radnom okruženju, kriju se u realnim društvenim odnosima, ali ostvaruju posledice (u smislu socijalnog „ostrakizma“ žrtve) i u realnom i u virtuelnom svetu. Redovno postoji povezanost individualnih karakteristika učinilaca (niska samokontrola), iskorišćavanje karakteristika digitalnog okruženja i konvergencija učinioca i žrtve u prostoru i vremenu, uz odsustvo organizacione kontrole, zbog čega bi na objašnjenje uzroka pomenutog nasilja sa uspehom mogla biti primenjena teorija rutinskih aktivnosti (vid. rezultate istraživanja u SAD: Zhang, S., Leidner, D., Cao, X., Liu, N., 2021, Workplace Cyberbullying: A Criminological and Routine Activity Perspective, *Journal of Information Technology*, Vol. 37, No. 1) i u Holandiji (Kerstens, J., Veenstra, S., 2015, Cyber Bullying in the Netherlands: A Criminological Perspective, *International Journal of Cyber Criminology*, Vol. 9, No. 2, naročito p. 157).

3. OD TRADICIONALNIH KONCEPATA KA NOVIM

Tradicionalni mehanizmi zaštite časti i ugleda zasnivaju se na generalnoj zabrani povrede časti i ugleda i podrazumevaju primenu pravila o deliktnoj građanskoj odgovornosti odgovornog subjekta za nastalu štetu (u odnosu na medije dodatno regulisano posebnim pravilima medijskog prava) i o krivičnoj odgovornosti učinioca uvrede ili klevete. Ovi mehanizmi datiraju iz XIX veka, kada je štampa bila najmoderniji medij, i moraju se dodatno prilagođavati karakteristikama socijalne komunikacije u digitalnom okruženju. Pored toga, postoje razlike između evropsko-kontinentalnog i *common law* pravnog sistema u pogledu regulisanja pravne zaštite od uvrede i klevete, iako su navedenim sistemima zajednički „kazneni koreni“ iz rimskog prava⁶ i uticaj hrišćanskog shvatanja klevetanja kao grešnog čina. Koncept koji se razvija u *common law*-u potencira zaštitu časti i ugleda deliktnom tužbom u sklopu šire tumačenog prava na privatnost, dok se u kontinentalnom pravu pravo na čast i ugled i pravo na privatnost smatraju posebnim pravima ličnosti.

U vreme kada su nastajala, u XIX veku, učenja o pravima ličnosti omogućila su da u pravnu nauku prodre shvatanje da građansko pravo ne štiti samo materijalne interese već i nematerijalne, za koje njihov titular ništa manje nije zainteresovan. Shvatanja o pravima ličnosti kao apsolutnim subjektivnim neimovinskim pravima vezanim za ličnost čoveka imala su odlučujućeg značaja za formiranje pristupa njihovoj zaštiti u kontinentalnom pravu, naročito u zakonodavstvima koja su se razvijala pod pretežnim uticajem nemačke jurisprudencije, uključiv i naše.⁷

Premda je moguće pravo ličnosti poimati i kao jedinstveno, opšte pravo, u nemačkoj pravnoj dogmatici se uobičajeno smatra da postoji više prava ličnosti, shodno različitim vrstama ličnih dobara koja se štite pravno priznatim normama.⁸ Tako se i pravo na čast i ugled posmatra kao jedno od više prava neimovinskog karaktera neodvojivo vezanih za čovekovu ličnost i koje se navodi u svakoj klasifikaciji prava ličnosti. Iz aspekta teorije o pravima ličnosti, čast i ugled

6 Po Zakonu XII tablica kažnjavala se uvreda nanošenjem lake telesne povrede – tek u kasnijem rimskom pravu, pretorskim ediktom *de convicio*, predviđeno je kažnjavanje zbog glasnog i javnog zlonamernog (grupnog) izvikivanja laži koje štete ugledu slobodnog čoveka i izlažu ga preziru drugih. Kako kaže S. Orsi, shodno uzvišenoj koncepciji pravnika toga doba o apsolutnom pravu slobodnog čoveka na neokaljanu ličnost, oštećeni je, radi zaštite svog ugleda, mogao protiv onoga koji ga zlonamerno kleveće podneti *actio injuriarum* (napomena autora: reč je o kaznenoj tužbi koja se jednako koristila i u slučajevima deliktom pričinjene materijalne štete ili telesne povrede, sa svrhom da se učinilac kazni i osramoti). Od vremena Avgusta susreće se izraz za klevetu u pisanoj formi u uvredljivoj pesmi ili pismu (tzv. *libelli famosi* od čega nastaje izraz *libel* u engleskom jeziku) – Orsi, S., 2011, Defamation: Tort or Crime. A Comparison of Common Law and Civil Jurisdictions, *Dartmouth Law Journal*, Vol. 9, No. 3, pp. 20–21.

7 Za razliku od Nemačke, doktrina prava ličnosti u francuskom pravu nije bila naročito popularna: razvija se tek prvih decenija XX veka i zamire već 1970. godine (prema Sólyom, L., 1984, *Die Persönlichkeitsrechte – Eine vergleichend-historische Studie über ihre Grundlagen*, Budapest, Akadémiai Kiadó, p. 11).

8 Petrović, Z., 1990, *Naknada nematerijalne štete zbog povrede fizičkog integriteta ličnosti*, Sarajevo, NIO Službeni list SRBiH, str. 45.

se redovno tretiraju kao jedinstven objekt zaštite koji se ispoljava u časti koja, kao unutrašnji element, podrazumeva svest koju ličnost ima o vlastitoj moralnoj vrednosti i ugledu u smislu predstava drugih ljudi o moralnoj vrednosti te ličnosti (spoljašnji element).⁹ Odnos između časti i ugleda i prava na privatnost Bart van den Slot (van den Sloop) objašnjava tako što ističe etimološke razlike – latinski izraz *persona* prvobitno se odnosio na masku kojom su glumci u antičkom pozorištu predstavljali publici karakter svojih likova, pa tako i prava ličnosti moraju da uključuju čast i ugled kao element kontrole predstave koju javnost stiče o njoj, uz druga prava, od kojih se pravo na privatnost (od lat. *privare*) ispoljava u negativnoj slobodi građanina da se povuče iz javno dostupne sfere i zaštititi svoju privatnost od bilo čijeg nezakonitog ili proizvoljnog zadiranja.¹⁰ Ipak, i u teoriji prava ličnosti čast i ugled se povezuju sa pravom na privatnost, jer se po pravilu dešava da kršenje tuđe privatnosti prethodi povredi časti i ugleda.¹¹

Za razliku od drugih prava ličnosti, pravo na čast i ugled je najduže zadržalo svoju arhaičnu suštinu, čak i pošto je staro rimsko deliktno pravo preobraženo u građanskopravni institut i tek je sa modernizacijom krivičnog prava u XIX veku, i to isključivo iz formalnih razloga, došlo do razdvajanja građanskog delikta protiv časti i ugleda od istoimenih krivičnih dela.¹²

Razvoj koncepta ljudskih prava posle Drugog svetskog rata u suštini se zasniva na politizaciji pravnih učenja o građanskim pravima ličnosti, budući da svako od njih može da se tumači prema političkoj funkciji koju ostvaruje. Otuda se i u savremenom pravu „sudaraju“ modeli zaštite jednih istih prava kroz istorijski prevaziđen okvir prava ličnosti i kroz mehanizme javnog prava shodno garantijama osnovnih ljudskih prava i sloboda na nacionalnom i međunarodnom nivou.¹³ U Evropskoj konvenciji Saveta Evrope za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (dalje: EK) od 4. 11. 1950. godine, iz nomenklature ljudskih prava namerno je izostavljeno pravo na čast i ugled – samo se u članu 10. stav 2. predviđa zaštita ugleda ili prava drugih lica među različitim razlozima zbog kojih je dopušteno u pravnom poretku ograničiti slobodu izražavanja. Shodno članu 10. stav 2. EK i praksi Evropskog suda za ljudska prava (ES), zakonska zabrana širenja lažnih vesti i kleveta i legitimna zaštita vrednosti kao što su čast i ugled treba

9 Petrović, Z., Mrvić Petrović, N., 2012, *Naknada nematerijalne štete*, Beograd, Službeni glasnik, str. 25, 27.

10 Van den Sloop, B., 2015, Privacy as Personality Right: Why the ECtHR's Focus on Ulterior Interests Might Prove Indispensable in the Age of "Big Data", *Utrecht Journal of International and European Law*, Vol. 31, No. 80, p. 26.

11 Petrović, Z., Mrvić Petrović, N., 2012, str. 27.

12 Sólyom, L., 1984, p. 10.

13 Nemačke teorije o pravima ličnosti razvijale su se više sholastički, što se smatra njihovim osnovnim nedostatkom i razlogom zašto je taj neutralni građanskopravni koncept, koji je odgovarao liberalnom kapitalizmu XIX veka, morao biti zamenjen prihvatljivijom idejom zaštite univerzalno priznatih ljudskih prava posle Drugog svetskog rata. Na neki način ulogu učenja o opštim pravima ličnosti u anglosaksonskom pravnom sistemu, a naročito u pravu Sjedinjenih Američkih Država, preuzima pravo na privatnost koje, između ostalog, obuhvata i pravo na čast i ugled ličnosti (Sólyom, L., 1984, pp. 12, 14, 25; Resta, G., 2011, *The New Frontiers of Personality Rights and the Problem of Commodification: European and Comparative Perspectives*, *Tulane European & Civil Forum*, Vol. 26, pp. 34–37).

da su usklađene sa slobodom izražavanja, pri čemu mora da se poštuje standard proporcionalnosti mešanja prema praksi ES.

Kako se pravo na čast i ugled razlikuje od prava na privatnost (čl. 8 EK), ES najpre nije dozvoljavao da se kršenja časti i ugleda podvode pod kršenje prava na privatni život, ali je tokom vremena prihvatio da postoje situacije u kojima kršenje prava na čast i ugled može biti povezano sa kršenjem prava na privatni život, naročito kada organi javne vlasti krše pravo na privatni život podnosioca predstavke tako što iznose određene informacije o njegovom ponašanju, mentalnom statusu ili fizičkim nedostacima. U presudi u slučaju *Pfeifer v. Austria* iz 2007. godine, Evropski sud za ljudska prava je prvi put izrazio spremnost da čast podnosioca predstavke prihvati kao subjektivno pravo, čak i onda kada je podnosilac kritikovan u kontekstu javne debate, uz argument da čast čini sastavni deo identiteta i psihološkog integriteta ličnosti i da, prema tome, spada u delokrug prava na privatni život shodno članu 8. ESLJP.¹⁴

Prema propisima Evropske unije, odgovornost za povrede časti i ugleda na društvenim mrežama reguliše se najvećim delom propisima koji se odnose na zaštitu potrošača (korisnika elektronskih usluga) na jedinstvenom digitalnom tržištu. Neposredna deliktana odgovornost redovno tereti onoga ko objavljuje lažnu informaciju o drugoj osobi, kao i onoga ko je prima, pod uslovom da subjekt ima saznanje da je reč o lažnom ili uvredljivom sadržaju, a štetnu radnju preduzima sa namerom ili iz grube nepažnje. Prema tome, za štetu se odgovara na osnovu sadržaja informacije.¹⁵ Iz aspekta ostvarivanja prava na sudsku zaštitu zbog *on-line* povrede časti i ugleda važno je primetiti da EU nije ujednačavala materijalno odštetno pravo, koje se razlikuje od zemlje do zemlje, nego je regulisala procesne aspekte po osnovu Uredbe o sudskoj nadležnosti, priznanju i izvršenju sudskih odluka u građanskim i privrednim stvarima (Uredba Brisel I), dok je Direktivom o elektronskoj trgovini izuzetno u članu 14. predviđena odgovornost kompanije koja pruža usluge pristupa internetu (*Internet Service Provider* – dalje provajder) ako zna za lažnu izjavu i ne uspe da je ukloni po zahtevu oštećenog.¹⁶

Koncept prava ličnosti potpuno je stran *common law* pravnom sistemu, čije se vanugovorno odštetno pravo zasniva na sistemu delikata (*tort*). Kako sloboda izražavanja nije apsolutna, nego je ograničena obavezom uvažavanja zaštićenih prava drugih, tako se razlozi za uspostavljanje građanskopravne odgovornosti zbog klevete vide u javnom interesu da se spreči aktivnost subjekata koji bi mogli zloupotребiti slobodu izražavanja u svrhe povrede tuđeg ugleda. U američkim pravnim propisima se već od kraja XIX veka zaštita časti i ugleda pojedinca povezuje sa pravom na privatnost (*reputational privacy*), isključivo kao izuzetni razlog ograničenja slobode izražavanja garantovane Prvim ustavnim amandmanom.¹⁷ Elementi pravnih propisa koji dozvoljavaju tužbu za klevetu su tradicionalni i

14 Van den Sloot, B., 2015, p. 32.

15 Savin, A., 2022, *Digitalna prav(d)a: pravno uređenje interneta u Evropskoj uniji*, Beograd, Clio, str. 185, 186.

16 Savin, A., 2022, str. 201; Perry, R., Zarsky, T. Z., 2015, Who Should Be Liable for Online Anonymous Defamation?, *University of Chicago Law Review Dialogue*, 82, p. 170, HeinOnline.

17 O razvoju američkog prava više u: Eltis, K., 2018, p. 560 etc. Slaba strana ovog rešenja, koja naročito dolazi do izražaja u slučaju onlajn klevete, jeste što isključivo od onoga ko donosi

ne menjaju se, pa su tako i dalje pojedinci ili pravna lica odgovorni za klevetu koju bi objavili na društvenim mrežama, pod jednakim uslovima kao i da su objavljene u štampanim ili elektronskim medijima. Postoje izvesne razlike između engleskog i američkog prava utoliko što se u engleskom pravu primenjuje pretpostavka o nastanku štete čim postoji pisana kleveta (*libel*), što se odnosi i na objave na društvenim mrežama, dok se u američkom pravu, kao i u evropskim zakonodavstvima, mora dokazati da je tvrdnja bila neistinita i da je izazvala štetne posledice po imovinski status ili neimovinska dobra oštećenog.

Zaštita prava na čast i ugled primarno se vezuje za materijalnu odgovornost zbog povrede ugleda ili privatnosti, budući da se krivično gonjenje za uvredu i klevetu smatra prevaziđenim oblikom pravne reakcije koje može ugroziti slobodu medija („običnih“ i elektronskih). U tom cilju Savet Evrope je još 2007. godine usvojio Rezoluciju 1577 o dekriminalizaciji klevete sa Preporukom 1814 pozivajući članice Saveta da bez odlaganja ukinu kazne zatvora za klevetu, da spreče moguće zloupotrebe i proizvoljnu primenu zakona u praksi i omoguće delotvornu zaštitu ugleda oštećenih putem građanskog prava, s tim da se ne smeju dopustiti previsoki iznosi novčane naknade štete. U naknadnim rezolucijama iz 2015. i 2017. godine, koje se odnose na zaštitu novinara i slobodu medija, Savet Evrope ponovo ukazuje na potrebe dekriminalizacije klevete i poštovanje prakse Evropskog suda za ljudska prava.¹⁸ Uprkos velikim zalaganjima da se kleveta ukine kao krivično delo, u većini krivičnih zakonodavstava zemalja članica Evropske unije i članica Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE) krivično delo je zadržano (ponegde je za klevetu propisana kazna zatvora, a čak i u nekim državama za koje se smatra da veoma poštuju slobodu medija, učestalo se kažnjava za klevetu).¹⁹ Nesklad između proklamovanog cilja dekriminalizacije klevete i

odluku zavisi procena da li su ispunjeni uslovi da se postupi po izuzetnom pravilu i pruži zaštita časti i ugleda (Eltis, K., 2018, p. 562).

- 18 Mrvić Petrović, N., 2013, Dekriminalizacija klevete – supremacija slobode izražavanja u odnosu na čast i ugled, *Strani pravni život*, god. 57, br. 2, str. 44; Council of Europe, Defamation, (<https://rm.coe.int/leaflet-defamation-en/168079ceca>).
- 19 Centar za pluralizam i slobodu medija konstatovao je u izveštaju iz 2019. godine da je u Evropskoj uniji samo pet država članica dekriminalizovalo klevetu, pri čemu su dve od njih (Kipar i Velika Britanija, koja je u to vreme još bila članica) zadržale neka specijalna krivična dela klevete, pa je tako kleveta realno ukinuta kao krivično delo samo u zakonodavstvima Irske, Malte i Rumunije (Centre for Media Pluralism and Media Freedom, January 2019, https://cmpf.eu.eu/wp-content/uploads/2019/01/decriminalisation-of-defamation_Infographic.pdf). Rezultati istraživanja Međunarodnog instituta za štampu iz 2015. godine pokazali su da 16 članica Evropske unije primenjuju odredbe o krivičnim delima klevete i uvrede, pri čemu se po brojnosti krivičnih osuda ističe Nemačka (Resource Centre on Media Freedom in Europe, Criminal Defamation Laws in Europe, September 2015, <https://www.rcmediafreedom.eu/Publications/Reports/Criminal-Defamation-Laws-in-Europe>). U izveštaju OSCE-a iz 2017. naglašava se da je posle „talasa“ dekriminalizacija klevete 2009. godine, kleveta u nekim zemljama ponovo uvedena (na primer u Ruskoj Federaciji). Najveći problem sa stanovišta obezbeđenja uslova za slobodu izražavanja predstavljaju zakonodavstva Južne Evrope (Grčka, Italija, Portugalija i Turska), centralne Evrope (naročito Mađarska), država centralne Azije i Azerbejdžan, mada su zabeleženi pojedini slučajevi i u Danskoj, Nemačkoj i Švajcarskoj (Organization for Security and Co-operation in Europe, Defamation and Insult Laws in the OSCE Region: A Comparative Study, March 2017, pp. 5–6, <https://www.osce.org/files/f/documents/b/8/303181.pdf>).

suprotne prakse biće da je jednim delom rezultat pogubnog uticaja kaznenog populizma²⁰ koji se širi svetom i utiče na to da se propisivanje kaznenih zabrana i strožih kazni vidi, pojednostavljeno i netačno, kao delotvoran način sprečavanja društveno neprihvatljivog ponašanja. S druge strane, neuspeh propagiranja dekriminalizacije možda je rezultat okolnosti da se kroz instrumente međunarodnog prava upućuju protivrečni ideološki zahtevi nacionalnim zakonodavcima da u odsustvu takozvanog opšteg krivičnog dela predvide kažnjavanje za specifične oblike uvrede ili klevete ili za napade na privatnost koji uključuju uvredljivo i klevetničko delovanje – na primer za govor mržnje, diskriminaciju drugog čoveka po nekom ličnom svojstvu ili opredeljenju, u slučajevima psihičkog seksualnog nasilja nad ženama i slično.²¹ Povezanost sa predmetom ovog rada postoji zato što se takvi napadi većinom vrše objavama na društvenim mrežama.

4. U TRAGANJU ZA UJEDNAČENIM I DELOTVORNIJIM REŠENJIMA

Kako se vidi, postoji stalna briga međunarodnih organizacija i Evropskog suda za ljudska prava, koja se prenosi na države članice, da se uspostavi osetljiva ravnoteža između potrebe zaštite časti i ugleda pojedinca i osiguranja slobode mišljenja i slobode medija. Slična nastojanja izražena su i u Evropskoj uniji, a temelje se na floskuli da mediji (uključujući i elektronske) ostvaruju važnu ulogu kontrole aktivnosti državnih vlasti u demokratskom društvu. Stoga se pažnja međunarodnih organizacija usmerila na kritiku prakse učestalog, radi šikane, pokretanja parničnih postupaka protiv medija za naknadu štete zbog *on-line* povrede časti i ugleda uz izbor one jurisdikcije u kojoj bi, prema proceni tužioca bilo najviše izgleda da bude usvojen njegov tužbeni zahtev (*libel-tourism, forum shopping*). Reč je o fenomenu koji se uočava od prve decenije XXI veka u međunarodnom privatnom pravu kao direktna posledica globalizacije elektronskih usluga i slobode kretanja lica i dobara. U digitalnom okruženju uvredljiv ili klevetnički sadržaj dostupan je na bilo kojoj lokaciji, u bilo koje vreme, i to

20 *Penal populism* podrazumeva demagošku praksu političara da se zalažu za što represivnije krivično zakonodavstvo i primenu kažnjavanja radi rešavanja najrazličitijih društvenih problema (čak i onda kada to uopšte nije oportuno niti izvodljivo).

21 Upravo takva kontroverzna situacija postoji u zakonodavstvu Srbije u kome je 2012. godine dekriminalizovana kleveta, dok su uvreda i specijalni oblici uvrede i klevete dalje propisani kao krivična dela (vid. Mrvić Petrović, N., 2013), pri čemu je izmenama predviđeno novo krivično delo polnog uznemiravanja (koje ima bitna obeležja *on-line* učinjene uvrede) i pojačana je odgovornost za krivična dela učinjena iz motiva mržnje. Uvređeni ili lice čije se lične ili porodične prilike pronose na način da se povređuju njegovi čast i ugled može u krivičnom postupku koji pokreće privatnom tužbom postići da se novčano kazni učinilac krivičnog dela, dok je oklevetani (čiji je ugled povređen lažnom izjavom, što je teža posledica od ličnog osećaja uvređenosti) upućen na parnični postupak u kome ne može ostvariti pravo na takozvanu kaznenu naknadu štete (vid. o (ne)mogućnostima kaznene naknade štete u slučajevima klevete putem medija u našem pravu u: Mrvić Petrović, N., Petrović, Z., Kaznena naknada štete u funkciji zaštite prava ličnosti, u: Petrović, Z., Čolović, D., Obradović, D. (ur.), 2020, *Prouzrokovanje štete, naknada štete i osiguranje*, Beograd, Institut za uporedno pravo, str. 225).

neograničenom broju korisnika, što komplikuje procesnu situaciju u uslovima kada bi prema mestu nastanka štete, ako je *on-line* objava preuzeta u više zemalja, tužilac mogao zahtevati sudsku zaštitu svoga prava u bilo kojoj od tih država. Tada tužioci vrše izbor jurisdikcije u kojoj imaju najbolje izgleda na uspeh u sporu, pri čemu upoređuju konkurentna zakonodavstva u pogledu visine naknade štete koja se uobičajeno dosuđuje u sudskom postupku, načina primene pravila po kojima se rešava sukob nadležnosti ili propisanih ograničenja u pogledu priznanja i izvršenja stranih presuda ili se rukovode procenom da li će tuženi moći da učestvuje u sporu zbog prostorne udaljenosti, ako bude izložen visokim procesnim troškovima ili riziku da plati ogroman iznos naknade štete.

Smatra se da opisana pojava, iako nije nezakonita, ograničava slobodu medija i na „sofisticirani način ometa rad branilaca ljudskih prava“, što se navodi u Deklaraciji o „klevetničkom turizmu“, koju je 4. jula 2012. usvojio Komitet ministara Saveta Evrope, i u izveštaju iz 2013. godine specijalnog izvestioca UN za ljudska prava.²² Postavlja se pitanje šta se realno može postići na sprečavanju pojave „klevetničkog turizma“ donošenjem političkog akta kojim se ukazuje na neprihvatljivost pomenute prakse, ako ona nije nezakonita i isticanjem u prvi plan stava Evropskog suda za ljudska prava da ne treba dozvoliti nesrazmerno visoke iznose naknada šteta zbog povrede časti i ugleda²³, što je inače u svemu saglasno kompenzatornom načelu koje se već vekovima primenjuje u evropskim građanskim zakonodavstvima. Istovremeno, usklađeno sa aktivnostima Saveta Evrope, OSCE i specijalnog izvestioca UN, Evropska komisija je donela Saopštenje sa Predlogom direktive kojom se štiti istraživačko novinarstvo i nezavisni mediji od zlonamernog pokretanja sudskih postupaka prema njima, u cilju zastrašivanja ili iscrpljivanja njihovih finansijskih resursa (*anti-SLAPP law*).²⁴

U 2017. godini specijalni izvestilac Organizacije ujedinjenih nacija za slobodu izražavanja, zajedno sa predstavnicima OSCE, američke i afričke organizacije za ljudska prava, uputio je apel za pridruživanje Deklaraciji o slobodi izražavanja u odnosu na lažne vesti, dezinformacije i propagandu.²⁵ U Deklaraciji se ističe da nisu u skladu sa međunarodnim standardima za ograničenje slobode izražavanja opšte zabrane širenja informacija zasnovanih na nejasnim i dvosmislenim idejama, što uključuje „lažne vesti“ ili „neobjektivne informacije“,

22 Council of Europe, 2019, Liability and jurisdictional issues in online defamation cases, E. Prévost (rapporteur), Council of Europe study, DGI (2019), September 2019, <https://rm.coe.int/liability-and-jurisdictional-issues-in-online-defamation-cases-en/168097d9c3> pp. 7–9.; CoE, Committee of Ministers (4. July 2012), Declaration on the Desirability of International Standards dealing with Forum Shopping in respect of Defamation (“Libel Tourism”).

23 U ovom smislu i Benedek, W., Kettemann, M. C., 2013, *Freedom of Expression and the Internet*, Council of Europe Publishing, p. 92.

24 European Commission, Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council on protecting person who engage in public participation from manifestly unfounded or abusive court proceedings (“Strategic lawsuits against public participation”) COM/2022/177 final, 27 April 2022, (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-3A52022PC0177>).

25 OSCE, Joint Declaration on Freedom of Expression and “Fake News”, Disinformation and Propaganda, March 2017, (<https://www.osce.org/files/f/documents/6/8/302796.pdf> FOM. GAL/3/17 3 March 2017).

te da su odredbe o krivičnom kažnjavanju za klevetu neopravdano restriktivne i treba ih odmah ukinuti, a umesto toga primenjivati pravila o građanskoj odgovornosti (uz posebnu mogućnost da se optuženi brani argumentom da je iznosio istinitu tvrdnju ili da je pošteno proveravao njenu istinitost). Takođe se preporučuje da se državni akteri suzdrže od davanja lažnih informacija ili propagande, naročito kada daju izjave u pitanjima od javnog interesa iz oblasti ekonomije, javnog zdravlja, bezbednosti i životne sredine. Umesto toga treba podsticati medije na poštovanje profesionalne etike, a država treba obrazovnim merama da utiče na prosvetivavanje javnosti. Navedena deklaracija se očigledno zasniva na ideji da slobodni mediji treba da budu svima dostupni kako bi se omogućilo stvaranje kritičke javnosti u demokratskom društvu, što bi u praksi trebalo da isključi svaku primenu kažnjavanja, političke cenzure ili algoritamskog blokiranja sadržaja objavljenog na mreži. Međutim, već i tada je bilo jasno da (apsolutna) sloboda širenja objava na društvenim mrežama ima i svoju negativnu stranu, te da se u praksi štetni sadržaji na društvenim mrežama nadziru i blokiraju.

U skladu sa usvojenim strateškim pristupom EU jedinstvenom digitalnom tržištu, od 2015. godine se sve češće postupanje sa nezakonitim sadržajem na mrežama uređuje raznim oblicima „mekog“ prava, pri čemu je težište na primeni proaktivnih mera (kontrola objavljivanja, zatvaranje lažnih naloga ili sprečavanje vidljivosti, uklanjanje nezakonitih sadržaja, prvenstveno govora mržnje i propagande terorizma, i zlonamernih objava sa mreža) i na vansudskom poravnanju, čime se sporna situacija rešava pre nego što dođe do suđenja.²⁶ Reč je o aktivnostima koje su najpre osmišljene radi sprečavanja prakse ostvarivanja političkih propagandnih ciljeva u izbornim procesima finansiranjem masovno objavljivanih lažnih i neproverenih informacija i zloupotrebom ličnih podataka građana radi „mikro-ciljanja“ birača. Pojava je najpre uočena prilikom korišćenja objava na Fejsbuku tokom predizborne kampanje Donalda Trampa (2015), kasnije povodom izjašnjavanja o „Bregzitu“ (2016), a u međuvremenu je postalo uobičajeni način oblikovanja stavova javnosti u različitim povodima (izbori, odnos prema vakcinaciji protiv kovida 19, prema ratu u Ukrajini i slično). Evropska komisija je 2019. godine donela naročito Saopštenje o dezinformacijama na internetu (COM (2019) 236 final) sa ciljem da se pojača aktivnost platformi i drugih kompanija koje se bave oglašavanjem na društvenim mrežama ili elektronskom trgovinom kako bi se ograničila vidljivost lažnih i neproverenih objava i pristup korisnika takvim sadržajima.²⁷ U istom cilju, prema smernicama Evropske komisije, 2019. je usvojen, a 2022. godine značajno izmenjen Kodeks prakse o dezinformacijama (Strengthened Code of Practice on Disinformation, 2022) kojim se kompanije za pružanje usluga na internetu i platforme na dobrovoljnoj bazi obavezuju da poštuju brojne obaveze kako bi sprečile i kontrolisale manipulacije lažnim i neproverenim sadržajima na društvenim mrežama. Reč

26 Savin, A., 2022, str. 187, 190.

27 Vid. Nenadić, I., 2019, Unpacking the “European Approach” to Tackling Challenges of Disinformation and Political Manipulation, *Internet Policy Review*, Vol. 8, No. 4.

je o 128 različitih mera kojima se kontroliše prostor oglašavanja na mrežama, evidentira, proverava, smanjuje vidljivost i sprečava unovčavanje subjektu koji postavlja neproverene i lažne objave, pri čemu se obavezno uspostavlja saradnja među potpisnicima Kodeksa u okviru Međunarodne mreže za proveru činjenica.²⁸ Prednosti Kodeksa moći će da dođu do izražaja tek pošto počne da se primenjuje predložen Akt EU o digitalnim uslugama (DSA).²⁹ Prema tome, bez obzira na to što je sloboda izražavanja proklamovana vrednost „zapadnih demokratija“, kompanije koje pružaju elektronske usluge na internetu moraće, naravno u javnom interesu, posegnuti za proaktivnim merama radi provere sumnjivih informacija koje objavljuju njihovi korisnici, s tim što će oni koji dele takav sadržaj biti upozoreni da to ne rade. Predložene mere očigledno vode faktičkom ograničenju slobode izražavanja korisnika društvenih mreža. Kompanije ili pojedinci kojima se poverava provera istinitosti objava na mreži uživaju finansijsku podršku samih platformi, određenih političkih krugova ili organizacija, pa je teško poverovati da će delovati nepristrasno, tim pre što već dugo postoji praksa da dominantne društvene grupe kontrolišu medije i društvene mreže i popularizuju svoje političke stavove pod maskom ideološke nepristrasnosti.

Pomenuti način „borbe protiv dezinformacija“ otvara pitanje odgovornosti provajdera za propuste u izvršenju dobrovoljno preuzetih obaveza, to jest kada neistinita objava ostane na mreži uz priznanje i prećutno odobrenje posrednika koji je znao da je postavljena, a nije je blokirao ili nije smanjio vidljivost takve objave. Takva mogućnost je predviđena u Direktivi EU o audio-vizuelnim medijskim uslugama (2018/1808): članice moraju da obezbede slobodu prijema i ne smeju ograničavati prenos audio-vizuelnih medijskih usluga iz drugih država

28 Bertuzzi, L., Platforms prepare for new anti-disinformation commitments in revamped code of practice, *Euractiv* 14. jun 2022. Nova verzija Kodeksa otvorena je za potpisivanje do sredine 2023. kada će Kodeks početi da se primenjuje. Među kompanijama koje su već prihvatile Kodeks su Gugl (Google), Meta, Majkrosoft (Microsoft), pri čemu Gugl, Tviter (X), Tiktok i Meta nisu prihvatili da primenjuju takozvane „indikatore pouzdanosti“ – obavezu da korisnike upozoravaju o dezinformacijama na njihovim sajtovima. Jedna od najvažnijih mera jeste uvođenje prakse prethodne provere činjenica (*fact checking*) pre nego što se sajtovima i domenima koji dele lažne vesti smanji distribucija objava, ukinu mogućnosti da se oglašavaju i da unovčavaju *on-line* sadržaj. Međunarodna mreža za proveru činjenica je u martu 2019. pokrenula platformu: *FastCheckEU* na kojoj saraduje 19 evropskih medija zaduženih za proveru objava o evropskim izborima i lažnih vesti o EU. Evropsko udruženje za obuku novinara (EJTA) podržalo je pomenutu inicijativu i studente žurnalistike obučava da analiziraju i otkrivaju dezinformacije o evropskim politikama i temama. Prema vesti iz medija (Popadić, J., Fejsbuk u Srbiji testira program za proveru činjenica, *Politika*, 31. jul 2020), u Srbiji je takav projekat već pokrenut u saradnji sa organizacijom CRTA, a slični projekti realizuju se u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Hrvatskoj.

29 *Digital Service Act* bi, posle prihvatanja, trebalo da počne da se primenjuje od 1. januara 2024. godine. Veoma velike *on-line* platforme moraće da dozvole centralizovani nadzor EU, da omogućće transparentnost algoritama EU i državama članicama u kojima deluju i da preduzimaju mere kako bi sprečile manipulacije rezultatima političkih izbora, širenje dezinformacija, takozvano sajber nasilje nad ženama i rizike po decu u digitalnom okruženju. Pored toga moraju preduzimati posebne radnje u slučaju velikih pretnji po javno zdravlje (pandemije) i bezbednost (npr. rat) (European Commission, *Digital Services Act: Commission welcomes political agreement on rules ensuring a safe and accountable online environment*, 23. April 2022).

(član 3. stav 1) osim izuzetno, između ostalog, da bi sprečile narušavanje dostojanstva pojedinca (član 3. stav 4), ali se ne vidi kako realno one mogu sprečiti objave koje se prenose preko američkih platformi za razmenu video-sadržaja (YouTube) ili striming platformi, ukoliko takve kompanije nisu vezane ugovorima ili sporazumom kojim su se obavezale da otkrivaju, prijavljuju i obeležavaju lažne ili neprikladne sadržaje svojih korisnika.³⁰ Upravo je EU iskoristila takav model da najveće platforme prihvate obavezu dobrovoljne kontrole širenja neprihvatljivog sadržaja na mrežama.

U američkom pravu se uspostavljanje odgovornosti vlasnika sajta, društvene mreže ili digitalne platforme za klevetničku objavu tretira po analogiji sa povredom autorskih prava na internetu, budući da su to slučajevi koji su najpre provocirali potrebu pravnog regulisanja materijalne odgovornosti provajdera za sadržaj koji objavljuju korisnici njihovih usluga. Osamdesetih godina prošlog veka u vreme nastanka interneta provajderi su zaista samo bili „poštari“ koji su prenosili objave, te nije bilo razloga da budu izjednačeni sa izdavačem stampnog medija, koji kroz postupak uređivanja mora da se upozna sa sadržajem koji će biti objavljen. U savremeno doba, međutim, provajder ima aktivnu ulogu u organizovanju i kontroli funkcionisanja veb-sajta ili platforme zbog čega se javlja potreba da se razmotri pitanje njegove eventualne odgovornosti.

U Sjedinjenim Američkim Državama se pod pritiskom kompanija koje pružaju usluge pristupa internetu odustalo od ideje da provajder može da odgovara za klevetničke objave anonimnog korisnika, čak i kada posle objave u nekom trenutku stekne relevantno saznanje da je time zlonamerno povređen nečiji ugled.³¹ Zbog prioriteta ustavom proklamovane slobode izražavanja, oštećeni samo izuzetno može zatražiti da sudskim nalogom provajder bude obavezan da pruži informacije na osnovu kojih bi bio otkriven identitet anonimnog korisnika koji je postavio klevetničku objavu (tzv. koncept *Joe & Doe Order* koji se u anglosaksonskom pravu primenjuje još od vremena Edvarda III, a prihvaćen je i u SAD, Australiji i Kanadi). U vreme kada se razvija treća generacija veb alata, pitanje odgovornosti platformi za širenje lažnih i klevetničkih objava i dalje je kontroveržno: one su sveprisutne, predstavljaju primarni izvor vesti i metod njihovog širenja i zato postoji veća verovatnoća da će lažna objava biti otkrivena ili podeljena preko platforme nego korišćenjem pretraživača (čija popularnost opada), dok, s druge strane, same platforme, u nastojanju da tržišno posluju, pokušavaju da odmah obezbede uslugu i dobiju što širi krug korisnika, od kojih veliki broj deli objave.³²

Pokretanje sudskih postupaka prema onome ko objavom, „lajkovanjem“, deljenjem ili komentarom vređa ili kleveće na mreži otežava okolnost da treba saznati identitet anonimnog štetnika, bez obzira na to što provajder kontroliše anonimnu adresu (*Internet Protocol* – IP) sa koje je potekla objava, budući da je otkrivanje tokova elektronske komunikacije moguće samo u javnom interesu,

30 Savin, A., 2022, str. 193, 196.

31 Perry, R., Zarsky, T. Z., 2015, pp. 164–165.

32 Resta, G., 2011, p. 38.

na zahtev nadležnih državnih organa.³³ Kada je reč o kleveti putem elektronske pošte, onda je relativno lako ustanoviti adresu elektronske pošte pošiljaoca, budući da tu vrstu usluge omogućava provajder svojim korisnicima, pa je i kontroliše. Slično tome, *on-line* komunikacija, koja se odvija razmenom tekstualnih poruka između dva ili više korisnika u realnom vremenu, pretpostavlja da postoji broj koji identifikuje pošiljaoca poruke. Problem su polujavne komunikacije na blogu, „ćaskaonicama“ ili forumu, kojima se pristupa preko internet usluga provajdera, budući da širi krug korisnika može da koristi istu adresu, odnosno svako ko učestvuje može biti izvršilac delikta, pri čemu postoji mogućnost da se iza određenog imena ili pseudonima krije drugo lice. Stoga, dok se ne sazna tačan identitet lica koje je objavilo štetni sadržaj, nemoguće je pokrenuti parnični postupak protiv štetnika. Sa tehničke strane moguće je da je ono koristilo poseban program ili usluge takozvanog proksi servera u svrhe takozvane anonimizacije (kako bi sprečilo da se otkrije njegova prava internet adresa), a takođe je vrlo teško dokazati ko tačno stoji iza komentara koji se objavljuje na društvenim mrežama ako se koristi adresa istovremeno dostupna širem krugu korisnika. Poseban problem je i što provajderi ne čuvaju dugo evidenciju aktivnosti korisnika na internetu ili mreži.³⁴

Kako se vidi, postoje velike teškoće da se u redovnom sudskom postupku uspostavi deliktzna odgovornost onih koji zloupotrebe tuđe lične podatke, anonimno ili pod pseudonimom objavljuju štetni onlajn sadržaj na mreži. Utoliko je važnije što provajder, na osnovu ugovora sa korisnikom, može primeniti tehničke mere za proveru ili blokadu štetnog sadržaja na društvenim mrežama, pošto ga prethodno upozori na nedozvoljeno ponašanje. Jedino se postavlja pitanje kako da provajder sazna za takvo ponašanje svog korisnika ako ne proverava objavljeni sadržaj ili ne postupa po zahtevu državnog organa. Kako su lažne i neproverene objave, pa i one koje se odnose na pojedince, redovno dostupne na društvenim mrežama (štaviše, zapaženo je da izazivaju veći interes učesnika u komunikaciji nego istinite), u nedostatku podesnijeg „filtera“, korisnik je upućen na „samozaštitu“. Koristi se pristup teorije inokulacije, dobro poznat u socijalnoj psihologiji i komunikologiji, kojim se podstiče zaštita vlastitih uverenja i otpor dezinformacijama na taj način što se „dezinformacijama malo indoktrinirani“ pojedinac pre komunikacije upoznaje sa stvarnim uzrocima, prirodom i načinom nastanka dezinformacija, da bi postao „otporan“.³⁵ U kojoj se meri teorija može primeniti na korisnike društvenih mreža u Srbiji u pogledu mogućnosti procene istinitosti različitih vesti imali smo prilike da uočimo tokom pandemije

33 Prema Zakonu o elektronskoj komunikaciji (*Sl. glasnik RS*, br. 44/10, 60/13, 62/14, 95/18) samo državni organi imaju pravo na zakonito presretanje elektronske komunikacije i mogu zatražiti od operatera zadržavanje podataka koji se prenose elektronskom komunikacionom mrežom.

34 Perry, R., Zarsky, T. Z., 2015, p. 166.

35 Teorija se primenjuje u psihologiji i društvenim naukama, a vezuje se za Vilijama Mek Gvajera (William McGuire) koji je radio na rehabilitaciji američkih veterana – učesnika Korejskog rata, koji su, navodno, kao zarobljenici bili izloženi psihološkom maltretiranju „pranja mozga“.

kovida 19, a i kroz svakodnevne primere zloupotreba elektronskih komunikacija radi oblikovanja stavova javnog mnjenja, različitim povodima, zbog čega smo, verovatno, većinom stekli naviku da vestima ne verujemo.

5. ZAKLJUČAK

Digitalna era u kojoj dominira *on-line* komunikacija među ljudima povećava rizike od povrede prava na čast i ugled i prava na privatnost. Pravo ne stiže da se odredi prema ubrzanom razvoju računarsko-informacionih tehnologija, što pokazuju analizirani primeri iz prava EU, kontinentalnog i *common law* pravnog sistema. Pravna reakcija je fragmentarna. Umesto sudske zaštite apsolutnih subjektivnih prava, kao što su čast i ugled ili pravo na privatnost, primenjuju se preventivne strategije radi blokiranja štetne objave, ponekad se regulišu i nova prava ličnosti, kao u EU, poput prava na lične podatke i na e-privatnost.

Prava ličnosti, kao osnova pravnog statusa svakog čoveka – pojedinca su prevaziđena kategorija, a pogotovu pravo na čast i ugled koji se, hteli – ne hteli „utapaju“ u pravo na (elektronsku) privatnost. U okviru koncepta ljudskih prava, čast i ugled imaju značaj retko primenjivog izuzetka ograničenja (apsolutne) slobode izražavanja. Građanskopravni i krivični mehanizmi tradicionalne pravne zaštite časti i ugleda postoje, ali se postavlja pitanje u kojoj su meri delotvorni u primeni. Građanskopravni model – zato što nije unapređen u toj meri da na postojeće izazove odgovori, budući da se objavljivanje štetnog sadržaja u polujavnoj komunikaciji na društvenim mrežama tretira kao kršenje ugovora sa operatorom i ima *inter partes* domašaj, dok je deliktnu odgovornost za objavljeni netačni sadržaj moguće uspostaviti samo ako se zna identitet štetnika. Za potrebe pokretanja parničnog postupka teško je saznati ko je autor anonimno ili pod pseudonimom objavljenog štetnog sadržaja. Krivičnopravni način reakcije je danas demode, a selektivni pristup krivičnoj pravdi nameće potrebu da se državni resursi „štede“ za reakciju na teške zločine (npr. vezano za terorizam, zločin mržnje ili iz oblasti visokotehnološkog kriminaliteta).

Pravna zaštita od povrede časti i ugleda na internetu postoji, ali se tradicionalni mehanizmi odštetnog i krivičnog prava pokazuju neefikasnim u borbi pojedinca za zaštitu svoje časti i ugleda, a samim tim će se sve manje koristiti. Zato će se umesto tradicionalnih mehanizama sve češće primenjivati zaštita potrošača. U skladu sa konceptom upravljanja rizikom od lažnih, neproverenih i štetnih sadržaja na internetu, pojedinac će kao potrošač pravosudnih i digitalnih usluga moći da traži, uz asistenciju državnih organa ako procene da je to oportuno, blokiranje lažne ili neproverene informacije od posrednika koji pruža internet usluge, a veliki provajderi će dobiti posebnu obavezu da nadgledaju ili naknadno odobravaju postavljeni sadržaj njihovih korisnika. Budućnost je privatna cenzura u ime zaštite javnog interesa na „istinu“, kao i „samozaštita“ korisnika od zloupotreba ličnih podataka na internetu na osnovu stečene veštine prepoznavanja dezinformacija.

LITERATURA

1. Benedek, W., Kettemann, M. C., 2013, *Freedom of Expression and the Internet*, Strasbourg, Council of Europe Publishing Editions.
2. Buckley, S., 2020, Defamation Online – Defamation, Intermediary Liability and the Threat of Data Protection Law, *Hibernian Law Journal*, Vol. 19, pp. 82–109, HeinOnline
3. Eltis, K., 2018, Is Truth-telling Decontextualized Online Still Reasonable: Restoring Context to Defamation Analysis in the Digital Age, *McGill Law Journal*, Vol. 63, No. 3, pp. 553–584, HeinOnline.
4. Kerstens, J., Veenstra, S., 2015, Cyber Bullying in the Netherlands: A Criminological Perspective, *International Journal of Cyber Criminology*, Vol. 9, No. 2, pp. 144–161, (<https://www.cybercrimejournal.com/pdf/Kerstens&Veenstra2015vol9issue2.pdf>).
5. Mrvić Petrović, N., 2013, Dekriminalizacija klevete – supremacija slobode izražavanja u odnosu na čast i ugled, *Strani pravni život*, god. 57, br. 2, crp. 43–58, (<https://www.straniprav nizivot.rs/index.php/SPZ/article/view/299>, 13. 1. 2023).
6. Mrvić Petrović, N., Petrović, Z., Kaznena naknada štete u funkciji zaštite prava ličnosti, u: Petrović, Z., Čolović, D., Obradović, D. (ur.), 2020, *Prouzrokovanje štete, naknada štete i osiguranje*, Beograd, Institut za uporedno pravo, str. 219–233.
7. Nenadić, I., 2019, Unpacking the „European Approach“ to Tackling Challenges of Disinformation and Political Manipulation, *Internet Policy Review*, Vol. 8, No. 4, pp. 1–22, (<https://doi.org/10.14763/2019.4.1436>).
8. Orsi, S., 2011, Defamation: Tort or Crime – A Comparison of Common Law and Civil Jurisdictions, *Dartmouth Law Journal*, Vol. 9, No. 3, pp. 19–48, HeinOnline.
9. Perry, R., Zarsky, T. Z., 2015, Who Should Be Liable for Online Anonymous Defamation?, *University of Chicago Law Review Dialogue*, 82, pp. 162–176, HeinOnline.
10. Perkov, I., Šarić, P., 2021, Samopredstavljanje na društvenim mrežama, *Filozofska istraživanja*, god. 41, br. 3, str. 627–638, doi: 10.21464/fi41310.
11. Petrović, Z., 1990, *Naknada nematerijalne štete zbog povrede fizičkog integriteta ličnosti*, Sarajevo, NIO Službeni list SRBiH.
12. Petrović, Z., Mrvić Petrović, N., 2012, *Naknada nematerijalne štete*, Beograd, Službeni glasnik.
13. Popadić, J., Fejsbuk u Srbiji testira program za proveru činjenica, *Politika*, 31. jul 2020. godine.
14. Resta, G., 2011, The New Frontiers of Personality Rights and the Problem of Commodification: European and Comparative Perspectives, *Tulane European & Civil Forum*, Vol. 26, pp. 33–64, (<https://journals.tulane.edu/teclf/article/view>).
15. Savin, A., 2021, *Digitalna prav(d)a: pravno uređenje interneta u Evropskoj uniji*, Beograd, Clio.
16. Sólyom, L. (1984), *Die Persönlichkeitsrechte – Eine vergleichend-historische Studie über ihre Grundlagen*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
17. Van der Sloot, B., 2015, Privacy as Personality Right: Why the ECtHR's Focus on Ulterior Interests Might Prove Indispensable in the Age of "Big Data", *Utrecht Journal of International and European Law*, Vol. 31, No. 80, pp. 25–50, (<http://dx.doi.org/10.5334/ujiel.cp>).
18. Zhang, S., Leinder, D., Cao, X. Liu, N., 2021, Workplace Cyberbullying: A Criminological and Routine Activity Perspective, *Journal of Information Technology*, Vol. 37, No. 1, pp. 51–79, (<https://doi.org/10.1177/02683962211027888>).

PРАВNI PROPISI I IZVEŠTAJI

1. Zakon o elektronskoj komunikaciji, *Sl. glasnik RS*, br. 44/10, 60/13, 62/14, 95/18.
2. Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjene u skladu sa Protokolom broj 11, Protokola uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 4 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim se obezbeđuju izvesna prava i slobode koji nisu uključeni u Konvenciju i Prvi protokol uz nju, Protokola broj 6 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne, Protokola broj 7 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokola broj 13 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne u svim okolnostima, *Sl. list SCG – Međunarodni ugovori*, br. 9/03, 5/05 i 7/05, *Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 12/10 i 10/15.
3. Centre for Media Pluralism and Media Freedom, January 2019, (https://cmpf.eu.eu/wp-content/uploads/2019/01/decriminalisation-of-defamation_Infographic.pdf).
4. Council of Europe, Defamation, 2019, (<https://rm.coe.int/leaflet-defamation-en/168079ceca>).
5. Council of Europe, Prévost, E. (rapporteur), 2019, Liability and Jurisdictional Issues in Online Defamation Cases, Council of Europe Study, DGI (2019), September 2019, (<https://rm.coe.int/liability-and-jurisdictional-issues-in-online-defamation-cases-en/168097d9c3>) pp. 7–9.
6. Council of Europe, Committee of Ministers (4 July 2012), Declaration on the Desirability of International Standards dealing with Forum Shopping in respect of Defamation (“Libel Tourism”).
7. European Commission, Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council on protecting person who engage in public participation from manifestly unfounded or abusive court proceedings (“Strategic lawsuits against public participation”) COM/2022/177 final, 27 April 2022. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0177>).
8. European Commission, Digital Services Act: Commission welcomes political agreement on rules ensuring a safe and accountable online environment, 23 April 2022. (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2545).
9. European Union, Strengthened Code of Practice on Disinformation, 2022, (<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation>).
10. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 2017, Defamation and Insult Laws in the OSCE Region: A Comparative Study, March 2017, (<https://www.osce.org/files/f/documents/b/8/303181.pdf>).
11. OSCE, Joint Declaration on Freedom of Expression and “Fake News”, 2017, Disinformation and Propaganda, March 2017, (<https://www.osce.org/files/f/documents/6/8/302796.pdf>) FOM.GAL/3/17 3 March 2017).
12. Resource Centre on Media Freedom in Europe, Criminal Defamation Laws in Europe, September 2015, (<https://www.rcmediafreedom.eu/Publications/Reports/Criminal-Defamation-Laws-in-Europe>).

LEGAL PROTECTION OF ONE'S HONOR
AND REPUTATION FROM HARMFUL INFORMATION
ON SOCIAL NETWORKS AND WEBSITES

Nataša Mrvić Petrović

Zdravko Petrović

ABSTRACT

The paper analyzes the scope of application of traditional mechanisms of legal protection of honor and reputation (lawsuit for damages and publication of a correction, criminal conviction) in order to prevent violations of honor and reputation through postings on social networks (online defamation). The evolution of the legal protection of honor and reputation from Roman delict lawsuits through personality rights to the doctrine of protection of human rights and different concepts in continental and common law is explained. The authors analyze contemporary trends in the protection of media freedom from harassment with lawsuits for compensation of damages and requests to large internet platforms to check and block false and harmful content published by their users. In European Union law, legal protection is achieved through the right to provide electronic services on the single digital market. The authors state that preventive strategies to prevent harmful content gain importance in relation to posterior judicial protection. Obstacles to the initiation of civil proceedings are the difficulty in determining the identity of the anonymous victim and the fact that the responsibility of the provider cannot be established. Due to the decriminalization of defamation, there is no criminal protection. Therefore, the authors conclude that it will be difficult for an individual to be given the protection of the right to honor and reputation, unless he/she is a member of a special social group whose interests are protected in the public interest (minors, women, individuals who may be victims of racial or other discrimination).

Key words: defamation, *on-line* libel, compensation for damages, social networks, websites, electronic communication.